

Ortak Aklı Aramak^(*)

Prof. Dr. Mustafa Koç

Ryerson Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
Toronto, Kanada

Ocak 2016

Her şeyin her an değişebileceği akıl almaz bir küresel gündem yaşıyoruz. Savaşlar, terör olayları, pandemikler, dünya kamuoyunu adeta şaşkına çevirmiş durumda. Naomi Klein (2010) Agora Kitap tarafından dilimize çevrilen Şok Doktrini – Felaket Kapitalizminin Yükselişi adlı kitabında 1970’lerden başlayarak yaşanan ekonomik krizlerin, neo-liberal ideolojinin dünya çapında uyguladığı bir ‘şok terapisi’ olduğunu iddia ediyor. Korku, güvensizlik ortamı, şaşkınlık ve yılgınlık uzun vadede bireyler arasındaki dayanışma duygusunu zayıflatıyor. Sosyal farklılıklar daha derinleşirken, toplum daha dar kapsamlı aidiyet bağları etrafında ayrışmaya başlıyor.

Dünya nüfusu 7,5 milyara ulaşmış durumda. Bir değişim olmazsa bu nüfusun 2050’de 9,6 milyara ulaşması bekleniyor. Bu tahminler Çin’in tek çocuk politikasına dayalı idi. Çin artık tek çocuk politikasını durdurduğunu ilan ettiğine göre bu sayılar daha da artabilir. 9,6 milyarlık

(*) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Mülkiyeliler Birliği tarafından düzenlenen “21. Yüzyılda Toprak, Tarım ve Gıda” konulu Güz Semineri (13-14 Kasım 2015); “Dışsal Belirleyiciler (1): Dünyada Tarım ve Gıda, Genel Eğilimler” konulu oturumda yaptığı sunuş... Müellif tarafından Dünya Gıda dergisi ve www.inovasyon.org için, küçük farklarla yeniden kaleme alınmış biçimiyle...

tahmin bile Asya ve Afrika'nın nüfusunu dünya toplamının % 80'ine çıkaracak. Kontrolsüz artan nüfus bir endişe kaynağı olsa da, pek çok gözlemci gıda güvenesi açısından artan nüfusun ciddi bir sorun olmadığı kanaatinde. Şu anda kişi başına 2.850 kalorilik besin üretim kapasitesi mevcut. 1950'lerden 2010'a kadar geçen sürede dünya nüfusu iki kat artarken, gıda üretimi üç kat artmış. Kişi başına düşen tahıl üretim miktarı nüfus artışına rağmen artmaya devam etmiş.

21. Yüzyılda gıda güvenesinin önündeki en büyük engel ne üretim kapasitemizin yetersizliği, ne de artan dünya nüfusu. Esas sorun dünyanın pek çok yanında yaşadığımız kitlesel umutsuzluk ve güvensizlik (Koç, 2015). Bu güvensizlik ortamı kitlelerin sistemle ilgili yapısal tehditleri ciddiye almamasına, kendi kısa vadeli çıkarlarına odaklanıp uzun vadeli çözüm önerilerini reddetmelerine, daha muhafazakâr, dar grup çıkarlarına dayalı politikalara yönelmelerine yol açıyor. Bu durum herhangi bir coğrafya ile sınırlı değil maalesef. 6 Aralık'ta yapılan bölgesel seçimlerin ilk turunda, Fransa'da Marine Le Pen'in muhafazakâr National Front partisinin %28'lik başarısında, 13 Kasım'da Paris'de gerçekleşen terör eyleminin getirdiği göçmen ve İslam düşmanı tepki oyları kadar, demokrat ve liberal kitlelerin karamsar yılınlıklarının da rolü büyük.

30 Kasım - 11 Aralık arasında Paris'te yapılması planlanan Birleşmiş Milletler İklim Değişimi konferansından iki hafta önce patlak veren terör olayı insanın aklına "neden Paris," neden şimdi" sorusunu getiriyor. Ama şaşırma duygusunu kaybetmiş dünya kamuoyunu şok etmek için sanki daha büyük olaylar, daha çok kurbanlar gerekiyor. Bu arada dünyanın geleceğini tehdit eden, iklim değişimi korkusu adeta önemini yitiriyor. Çevreci grupların planladığı pek çok demokratik kitlesel eylemler yasaklanıyor. Paris Konferansı hedef olarak 2020-2050 arasında sera gazı salınımlarını % 40-70 oranında azaltmayı, 2100'de de sifıra indirmeyi planlayan ve hukuki bağlayıcılığı olan bir uluslararası anlaşmaya varmayı hedefliyor. Ama, Suudi Arabistan gibi petrol üreticileri, çevre kirliliğinde büyük rolü olan Çin ve ABD gibi endüstriyel devleri ve iklim değişikliğinin etkilerini yaşayan yoksul güney ülkeleri arasındaki çıkar farkları büylesi bir mutabakatın hiç de kolay olmayacağını gösteriyor.

Paris Konferansı'na devletler dışında pek çok sivil toplum örgütü ve uluslararası kuruluş da raporlar sunmuş. Bunlardan biri de Birleşmiş Milletler Gıda Hakkı Özel Raportörü Hilal Elver'in 5 Ağustos 2015 tarihli ara raporu. Bu çok boyutlu rapor tarım ve hayvancılığın iklim değişimi konsundaki olumsuz etkilerini dile getiriyor; agroekolojik çözümlerin önemini savunuyor. Tarımsal faaliyetlerin çevresel etkileri sera gazı salınımlarında artışlara, toprak ve su kalitesinin bozulmasına, çölleşmeye ve biyoçeşitlilik tahribatına katkıda bulunuyor. Rapor, bu yan etkileri azaltmak amacıyla yapım kararı alınan biyoyakıt, biyoenerji, hidroelektrik santrallerinin ve karbon yakalama, depolama projelerinin de özellikle küçük üreticiler, kadınlar ve yerli nüfusların geçim koşullarına olumsuz etkileri olacağını ortaya koyuyor.

The Annual Review of Environment and Resources'da 2012 yılında yayınlanan bir çalışma küresel sera gazı salınımında gıda sisteminin katkısını 2008 için 9.800–16.900 megaton arası olarak tahmin ediyor. Yüzde olarak alacak olursak gıda sisteminin küresel ısınmaya katkısının

%19-29 arasında olduğu tahmin ediliyor (Vermeulen, Campbell ve Ingram, 2012). Tabii bu tahminler eldeki verilerin ne kadar doğru olduğuna da bağlı. Global Justice Now (GJN) adlı sivil toplum örgütünün Paris Konferansı öncesi yayınladığı rapor üç çok uluslu tarım ve gıda devinin bildirdikleri karbondioksit salınımlarının doğruluk payını araştırıyor. Şirketlerin bildirimleri ile GJN tahminleri arasında 6 ila 10 misli fark var. Benzer tutarsızlıklar ülkelerin sunduğu resmi istatistiklerde de gözleniyor. Örneğin, Çin 2005-2013 tarihleri arasında kömür kullanımı istatistiklerini yeniden düzenlediğinde aradaki farkın yılda ortalama % 17 kadar daha fazla olduğu ortaya çıkmış (Buckley: 2015). İstatistiki verilerin güvenilir olmayışı uzun vadeli hesaplamaları da zora sokuyor.

Tarım-Gıda Şirketlerinin Kendi Bildirdikleri ve Tahmin Edilen Sera Gazı Katkıları:

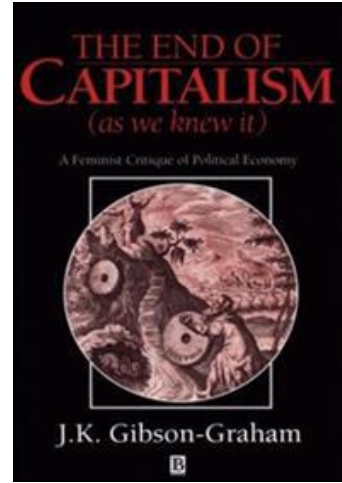
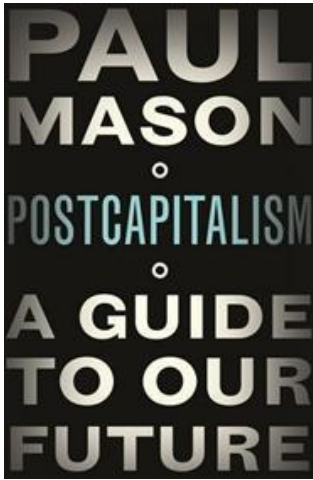
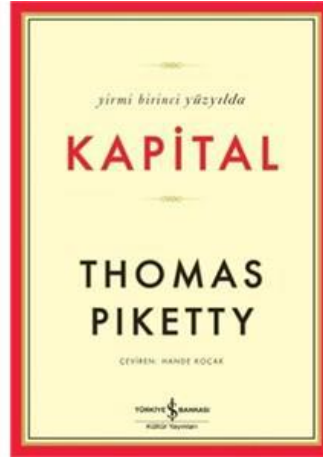
Firma adı	Bildirim (milyon ton)	GJN tahmini (milyon ton)
Cargill	15	145
Yara	12.5	75
Tyson	5	34

Kaynak: Global Justice Now (2015)

İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomiyi canlandırma çabaları, doğal kaynakların ve emeğin sınırsızca sömürüldüğü, tüketimi bir yaşam tarzı, satın almayı ve kullanmayı da ritüel haline getiren, bireylerin manevi ve kişisel tatmini tüketimde aradığı, bir israf ekonomisi yarattı. Gelişmiş sanayi ülkelerinin tekelinde başlayan bu refah/israf ekonomisinin sürdürülemeyeceği 1980'lerden beri bilinmekte. Ancak yeniden yapılaşma çabası ile üretimin emeğin ucuz, denetimlerin (regulasyon) sınırlı olduğu ülkelere kayması, tüketim ekonomisinin küreselleşmesine de neden olmuş. Artık Brezilya'da, Hindistan'da, Çin'de, hâsılı tüm yeni sanayileşen ülkelerde varlıklı olmanın göstergesi Amerikalılar ve Avrupalılar gibi tüketmek ve yemek, içmek. Modern tüketim ekonomisinin gıda sektöründeki en önemli yansıması ise hayvani protein tüketimini toplumsal refahın ve sağlıklı beslenmenin olmazsa olmazı kabul eden beslenmeci yaklaşım (Sicrinis, 2013). Weis'in "endüstriyel tahıl-yağlı tohum-hayvancılık kompleksi" diye adlandırdığı endüstriyel tarım ve hayvancılık ekonomisi hayvancılığı meralardan dev fabrika çiftliklere taşıyordu. Tahıl ve yağlı tohumlarla beslenen, antibiyotik ve hormonlarla büyüyen bu protein endüstrisinin küreselleşmesi pek çok uzmanın gözünde gıda güvencesi ve tarım ve gıda sisteminin sürdürülebilirliği için ciddi bir sorun olarak görülüyor (Hoekstra ve Wiedmann, 2014; Hubacek, Guan ve Barua, 2007).

Kapitalist birikim sürecinde gıda sektörünün önemli bir konumu var. Tarımsal emeğin, köyde ve kentte üretilen artı değerın sömürsü kapitalist birikim süreci için ne kadar önemliyse, ucuz gıda temini de emeğin kendini yeniden üretiminde aynı derecede önemli bir rol oynuyor. Bu yüzden destekleme politikaları sadece tarımsal üreticiler veya kentli tüketiciler için değil sermaye için de dolaylı bir destek. Neo-liberal ekonomilerde sosyal refah programlarının kapsamaları daraltılırken, reel gelirler düşerken emeğin yeniden üretimini sağlayacak ucuz gıda temini (gıda güvencesi) daha büyük önem kazanıyor. Bu konuda pazar-hayır kurumları ve devlet üçgeni birbirini tamamlayıcı bir rol oynuyor. Hayır kurumları, yerel

yönetimler, gıda bankaları kadar, pazarlar, yeni yaygınlaşan ucuz gıda zincirleri, fırın ve pastaneler, büfeler, simitçiler seyyar satıcılar dar ve orta gelirli tüketicinin can simidi oluyor. Ucuz, lezzetli, besin değeri az, raf ömrü uzun işlenmiş gıdalar düşük gelirli kitlelerin göz ve karın doyurmalarında önemli rol oynuyor. Bu anlamda Hindistan, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi gıda güvencesi konusunda Dünya Gıda Zirvesi ve Bin Yıl Kalkınma hedeflerinde önemli gelişme gösteren ülkelerde obezite ve diyabet oranlarındaki patlama gıda bolluğunun değil “yeni açlığın” göstergeleri olarak görülmelidir (Koç, 2014).

Gıda ve tarım sisteminin geleceği konusundaki belki de en ciddi endişe şu an yaşamakta olduğumuz küresel meşruiyet krizi. Özellikle 2008 sonrası yaşanan finansal kriz ve yeni kriz beklentileri, artan sosyal eşitsizlik ve bunların yaratacağı toplumsal patlamalardan duyulan kaygılar artık G-20 toplantılarına konu oluyor. B20 İstihdam Görev Gücü Eş Başkanı ve Koç Holding Yönetim Kurulu Üyesi Ali Koç'un, *Bizden Haberler* dergisinin Aralık 2015 sayısına verdiği röportajda söyledikleri sözler sosyoloji ders kitaplarına girecek kadar titizlikle seçilmiş: “Büyümeden elde edilen kazanımlar toplumun tüm kesimlerine fayda sağlayacak şekilde yaygınlaştırılmalı ve sosyal kalkınmaya hizmet etmelidir. Bu da ancak ekonomik ve sosyal politikaların bir arada gözetilerek tasarlanması ile gerçekleşebilir. Örneğin ekonomi politikaları, istihdam ve eğitim politikaları ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu da ancak ve ancak politika geliştirmede aktif bir sosyal diyalog ve ilgili tüm tarafların katılımı ile

mümkündür. İş dünyası, işçi kuruluşları, sivil toplum ve üniversiteler bu süreçlerde etkin olmalıdır.” (Bizden Haberler, 2015: 15) Bu tür uyarılar sadece Türk iş adamlarına has değil. Bill Gates *The Atlantic* dergisinin Kasım 2015 sayısında çıkan mülakatında “devletin biraz yetersiz, oysa özel sektörün genellikle yetersiz kaldığından” şikâyet ederken, iklim değişimi konusunda yapılacak hamlelerin kamu kesimince yönlendirilmesi gereğini dile getiriyor (Bennet, 2015). Paul Mason’un (2015) *Guardian* gazetesinin sayfalarında kapitalizmin sonunun başladığını ilan eden makalesi, Stiglitz’in (2015), Pickety’nin (2014) son yıllardaki uyarıları neoliberal ekonominin geleceği konusunda duyulan güvensizliğin sadece sol eleştirmenlerden gelmediğinin kanıtı.

Dünya çok kutuplu bir siyasi hegemonyanın çelişkilerini ve gerilimini yaşıyor. Sovyetlerin çökmesinden sonra Batı’da yaşanan kısa süreli zafer sarhoşluğu sona ererken, ABD, AB, Çin ve Rusya küresel santraç oyununda ellerini kuvvetlendirmek, kayıplarını telafi etmek çabasında. Özellikle Orta Doğu ve Afrika kıtasında doğal kaynaklar ve pazarlar için verilen acımasız mücadele ortada. Bazı gözlemciler bu çok kutupluluğun dünya barışı için daha umut verici bir gelişme olduğunu söylerken, daha karamsar gözlemciler bölgesel savaş ve iç savaşlarda küresel jeopolitiklerin parmak izlerini aramamız gerektiğini hatırlatıyor (Cohen, 2015; Cooper and Flemes, 2013).

Ulus devlet ve ulusal egemenlik konularında çok uluslu tekeller, uluslararası kuruluşlar ve bölgesel ve küresel ticaret anlaşmaları ciddi sınırlamalar getirmekte. *Trans-Pacific Partnership* (TPP) ve *Comprehensive Economic and Trade Agreement* (CETA) anlaşmalarının içerikleri konusunda taraf ülkelerin parlamento üyelerinin bile ciddi bir bilgisi yok (Jesse’s Café Américain, 2015; NFU, 2015). Bu tür anlaşmalar, yeni bölgesel ittifaklar oluştururken, var olan ulus devletlerin egemenliklerine de büyük sınırlamalar getirmekte, ulusal sınırlar içinde bölgesel, etnik ve siyasi gerilimleri tetikleyebilmektedir (Crocker, 2105). Hala yüz yıl öncesi eski imparatorlukları ulus devletlere bölme projelerinin acısını yaşayan bir coğrafyada, yeni parçalanmaların maliyetini kim tahmin edebilir. Birbirine düşman etnik devletçiklerin gerek su kullanımı, gerek ekonomik (ve tarımsal) kalkınma, gerekse gıda güvencesi konusunda ortak çözüm üretebileceklerini ise tasavvur bile edemeyiz.

1980’lerden beri küresel ekonomide egemen olan neoliberal politikalar bireylerin güvenli çalışma koşulları, adil gelir dağılımı, eğitim, sağlık, sendikal haklar gibi temel vatandaşlık haklarında ciddi kayıplara yol açtı. Ama neoliberal ideolojinin demokratik bir toplum düzeni için yaptığı en büyük zarar, kitlelerin bu haklar için ortak mücadele etme umutlarını kaybetmelerine, karamsar ve şüpheli bir bireyciliğe saplanmalarına neden olmasıdır. Devlete ve hukuk, basın, polis, şirketler ve üniversiteler gibi temel toplumsal kurumlara olan güveni sarsılan, artan toplumsal eşitsizlikler karşısında vatandaşlık hakları için ortak mücadele vermenin faydası konusunda umudunu yitiren birey, siyasi tavrını kişisel özgürlükleri ve çıkarları ya da dar grup hakları ile tanımlamaya başlamıştır. Bu yaklaşım özellikle kriz dönemlerinde diğer ezilen gruplarla ittifaka da engel olan tutucu, populist politikaların ortaya çıkmasına neden oluyor. Neoliberal bireycilik aynı zamanda gıda güvencesi, sürdürülebilir

tarım, çevre kirliliği ve iklim değişimi gibi kitlesel destek gerektirecek uzun vadeli çözüm proje ve politikalarının da önünde bir engel oluşturuyor.

Kapitalizm bundan önceki krizlerinden çıkışı savaşlarda aradı. 2015 bazılarımıza 1915'i anımsatıyorsa bunun hiçbir geçerli nedeni olmadığını iddia edemem. Umarım demokrasi ve barıştan yana güçler yeni bir dünya savaşını veya bölgesel savaşları önlemekte bu kez daha başarılı olurlar. Robert Michalleg 28 Kasım 2015'de *Huffington Post*'daki yazısında akıl almaz bir soruyu soruyor "Üçüncü Dünya Savaşı başladı mı?" Hepimizin çok dikkatli ve hassas olması gereken bir dönem yaşıyoruz. Biliyoruz ki tarih tekrar etmez. Ama tarihten ders almayanlar aynı yanlışları tekrar ederler. Sadece 1990'dan beri son imparatorluğun sınırlarında yaşananları, böl ve yönet projelerinin acımasızlığını gördük. Bizi bu noktaya getiren üst aklın emperyalizm olduğunu, yaptıklarına ve yaşattıklarına bakarak ve bir asırdır çözülemeyen çelişkileri izleyerek de bu üst aklın o kadar da akıllı olmadığını söyleyebiliriz. Ama tarihi üst aklın tercihlerine indirgemek yaşadıklarımızda kendi payımızı inkâr etmek olur. Bu badireden çıkmak için sadece gıda politikaları yetmeyecek. Üst akıl korkusu ile değil, ortak akıllı hayata geçirmenin yollarını arayarak, ortak projeleri tanımlamamız ve hayata geçirmemiz gerekiyor. Bunu anlamayanların bir lokma ekmeğe bile muhtaç kaldıkları gözlerimizin önünde.

Kaynaklar:

Bennet, James. 2015. 'We Need an Energy Miracle' the Atlantic, Kasım 2015.
<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/11/we-need-an-energy-miracle/407881/> adresinde erişildi.

Buckley, Chris. 2015. China Burns Much More Coal Than Reported, Complicating Climate Talks. 3 Kasım 2015, *New York Times*,
http://www.nytimes.com/2015/11/04/world/asia/china-burns-much-more-coal-than-reported-complicating-climate-talks.html?_r=0 adresinde erişildi.

Jesse's Café Américain. 2015. Stiglitz: TPP Is an Anti-Democratic Law For the Benefit of Corporations, Not a Trade Agreement. 15 Kasım 2015.
<http://jessescrossroadscafe.blogspot.ca/2015/11/stiglitz-tpp-is-anti-democratic-bill.html> adresinde erişildi.

Cohen, Stephen F. 2015. Washington's Refusal to Embrace Multi-Polar World is an Obstacle to Peace. 5 Aralık 2015. *Sputnik News*.
<http://sputniknews.com/politics/20151205/1031301957/cohen-us-russia-multi-polar-world.html> adresinde erişildi.

Cooper, Andrew. F., ve Flemes, Daniel. 2013. Foreign policy strategies of emerging powers in a multipolar world: An introductory review. *Third World Quarterly*, 34(6), 943-962.

Crocker, Chester A. 2015. The Strategic Dilemma of a World Adrift. *Survival*, 57 (1): 7-30.

Gillis, Justin ve Buckley, Chris. 2015. Period of Soaring Emissions May Be Ending, New Data Suggest. 7 Aralık 2015, *New York Times*, http://www.nytimes.com/2015/12/08/science/carbon-emissions-decline-peak-climate-change.html?_r=0 adresinde erişildi.

GRAIN. 2015. The secretive trade agreements that could scupper climate change action. *Guardian*. 30 Kasım 2015. <http://www.theguardian.com/sustainable-business/2015/nov/30/paris-climate-change-talks-secretive-trade-agreements-ttp-ttip> adresinde erişildi.

Hoekstra, Arjen Y. ve Wiedmann, Thomas O. 2014. Humanity's unsustainable environmental footprint. *Science*, 344 (6188), 1114-1117.

Hubacek, K., Guan, D., ve Barua, A. 2007. Changing lifestyles and consumption patterns in developing countries: A scenario analysis for China and India. *Futures*, 39 (9): 1084-1096.

Klein, Naomi. 2010. Şok Doktrini – Felaket Kapitalizminin Yükselişi. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Koc, Mustafa. 2015. Crisis of legitimacy and challenges for food policy. *Canadian Food Studies*, 2(2): 17-22.

Koc, Mustafa. 2014. Food Banking in Turkey: Conservative Politics in a Neo-Liberal State. G. Riches and T. Silvasti (eds.) *First world hunger revisited: Food charity or the right to food?* London: Palgrave Macmillan, pp. 146-159.

Levitt, Tom. 2015. Three food companies with a climate footprint bigger than the Netherlands. *Guardian*, 7 Aralık 2015. http://www.theguardian.com/sustainable-business/2015/dec/07/food-climate-footprint-cargill-tyson-yara-netherlands?CMP=share_btn_tw adresinde erişildi.

Mason, Paul. 2015. The end of capitalism has begun. *Guardian*, 17 Temmuz, 2105. <http://www.theguardian.com/books/2015/jul/17/postcapitalism-end-of-capitalism-begun> adresinde erişildi.

Micallef, Joseph V. 2015. Has World War III Already Started? 28 Kasım 2015. *Huffington Post*. http://www.huffingtonpost.com/joseph-v-micallef/has-world-war-iii-already_b_8647588.html adresinde erişildi.

NFU. 2015. Election 2015: Talking about Trade Agreements and Agriculture. NFU. <http://www.nfu.ca/sites/www.nfu.ca/files/Election%202015%20-%20Trade.pdf> adresinde erişildi.

Piketty, Thomas. 2014. *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Stiglitz, Joseph E. 2015. *Eşitsizliğin Bedeli*. İletişim Yayınları.

Vermeulen, Sonja J., Campbell, Bruce M., ve Ingram, John S.I. 2012. Climate Change and Food Systems. *The Annual Review of Environment and Resources*. 37:195–222.

2015. Silent but Deadly - Estimating the real climate impact of agribusiness corporations. Global Justice Now. London.

<http://www.globaljustice.org.uk/resources/silent-deadly-estimating-real-climate-impact-agribusiness-corporations> adresinde erişildi.

Scrinis, G., 2013. *Nutritionism: The science and politics of dietary advice*. Columbia University Press.

Weis, Tony. 2013. *The ecological hoofprint: The global burden of industrial livestock*. Zed Books.

2015. “Yeniçağın sorunları için yeni bakış açısı geliştirmeliyiz.” Röpörtaj. *Bizden Haberler*, Aralık 2015 (432):14-18.